

تدوین برنامه راهبردی ایجاد و توسعه گردشگری در میراث صنعتی؛ مورد مطالعه: کارخانه ریسباف اصفهان^۱

لیلا پهلوان زاده^۲

پژوهشگر دکتری مرمت بافت‌های تاریخی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران

رضا ابویی

دانشیار، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران

فرهنگ مظفر

دانشیار، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت، تهران، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۱/۱۸

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۰/۲۰

چکیده

کارخانه ریسباف اصفهان از آثار صنعتی قابل توجه در ایران است. یکی از راهکارهای حفاظت از این میراث معماری صنعتی، ایجاد و توسعه گردشگری بر اساس قابلیت‌ها و ارزش‌های آن است. با توجه به این امر، مقاله حاضر درصدد است تا با کمک رهیافت برنامه‌ریزی راهبردی (تکنیک‌هایی از قبیل: ماتریس ارزیابی عوامل داخلی،^۳ ماتریس ارزیابی عوامل خارجی^۴ و مدل سوات^۵) و با کمک نرم افزار SPSS و از طریق روش کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی (پانل خبرگان)، مهم‌ترین راهبردهای مناسب توسعه گردشگری در کارخانه ریسباف اصفهان را تدوین و اولویت‌بندی نماید. نتایج به‌دست آمده از این پژوهش بیانگر این مطلب است که کارخانه ریسباف اصفهان به‌عنوان یک سیستم با ۹ فرصت و ۱۵ تهدید (مشمول بر ۶ عامل خارجی و ۲۴ شاخص) و با ۳۲ نقطه قوت و ۱۴ نقطه ضعف (مشمول بر ۹ عامل داخلی و ۴۶ شاخص) مواجه است. کارخانه ریسباف اصفهان با دارا بودن عوامل نه‌گانه داخلی با امتیاز کل ۳,۷۸۱ و عوامل شش‌گانه خارجی با امتیاز کل ۴,۰۲۳ درخصوص ایجاد و توسعه گردشگری، به‌ترتیب در محیط داخلی با قوت و در محیط خارجی با فرصت روبرو است. همچنین با توجه به اینکه موقعیت گردشگری در کارخانه ریسباف اصفهان در بخش (I) جدول مقایسه‌ای عوامل داخلی-خارجی است، راهبرد استخراجی آن، «راهبرد رشد و ساخت» است.

واژه‌های کلیدی: برنامه ریزی راهبردی، میراث صنعتی، توسعه گردشگری، کارخانه ریسباف اصفهان.

۱- این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده مسئول با عنوان «راهکارهای محافظت از قابلیت‌ها و ارزش‌های میراث معماری صنعتی ایران؛ مورد پژوهی: کارخانه‌های ریسندگی دوره پهلوی اول»، می‌باشد که به راهنمایی دکتر رضا ابویی و دکتر فرهنگ مظفر در دانشگاه هنر اصفهان در دست تدوین است.

۲- (نویسنده مسئول) Leila.pahlevanzadeh@yahoo.com

۳. Internal Factor Evaluation (IFE)

۴. External Factor Evaluation (EFE)

۵. Strengths, Weakness, Opportunities, Threats (SWOT)

مقدمه

بزرگ‌ترین بخش خدمات جهان، گردشگری است (ر.ک UNWTO World Tourism Barometer 2015) و توسعه گردشگری به‌عنوان یکی از مهم‌ترین راه‌های توسعه اجتماعی-اقتصادی در جهان به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه (ر.ک Sharply and Telter, 2008: 1)، مستلزم تدوین برنامه‌های راهبردی کارآمد است.

در گردشگری، روندهای مؤثر زیادی وجود دارد که مقامات محلی باید از آنها مطلع باشند (ر.ک ضرغام بروجنی، ۱۳۸۹: ۱۶)؛ زیرا این روندهای موجود هستند که تعیین‌کننده میزان توسعه گردشگری در هر منطقه محسوب می‌شوند و از این روی باید به دنبال شناخت همه‌جانبه وضع موجود بود تا علاوه بر حفظ مطلوبیت‌های فعلی، مضرات ناشی از محرک‌های منفی نیز کاهش یابد و زمینه برای تحقق توسعه پایدار گردشگری فراهم شود. لازمه این امر، شناخت عوامل تأثیرگذار داخلی و خارجی بر وضع موجود و به بیان دیگر شناسایی و تحلیل نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها است؛ تا درنهایت با برنامه‌ریزی راهبردی به ارائه رهیافت‌های عملی در مدیریت و تصمیم‌گیری پرداخته شود؛ به‌گونه‌ای که این رهیافت‌ها قادر به رویارویی با محیط‌های بسیار پیچیده، نامعلوم و پیش‌بینی‌ناپذیر باشند؛ زیرا برنامه‌ریزی راهبردی، قابلیت آن را دارد تا با گنجاندن زمینه‌های تصمیم‌گیری، بیان دلایل پشتوانه تصمیمات و مطرح کردن تصمیمات به‌صورت خط‌مشی (پیشنهادات اجرایی) به‌عنوان یک فرآیند مؤثر در زمینه گردشگری عمل کند (ر.ک زمانیان و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۸۲).

استان اصفهان به‌عنوان یکی از کانونهای عمده گردشگری کشور، از بستر و پتانسیل‌های متنوع و گسترده‌ای در زمینه گردشگری برخوردار است و تحقق رشد صنعت گردشگری به بالاتر از رشد اقتصادی کشور، در گزینه چشم‌انداز مطلوب این صنعت، یکی از اهداف چشم‌انداز بیست سال آینده استان اصفهان است (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان اصفهان، ۱۳۸۵: ۱۴-۲). دستیابی به اهداف مذکور، مستلزم شناخت دقیق روندهای مؤثر بر وضعیت موجود گردشگری استان با هدف بهره‌گیری از این شناخت، در زمینه برنامه‌ریزی صحیح و منطقی است. از سویی، بهره‌برداری از فرصت‌ها و فضاهای بالقوه از جمله: آثار و میراث صنعتی در کشور در راستای ایجاد، تقویت و توسعه گردشگری، دارای مزیت‌های نسبی و رقابتی است.

جهت بازآفرینی فرهنگ مینا به‌عنوان رویکردی برای توسعه درونزای شهری می‌توان در بافت‌های درونی و هسته‌های مرکزی شهرها با احترام به کالبد دیروز و افزودن ساختارهای نو در همخوانی با آن، محتوا و کارکردی را ارائه کرد که روستا ساخت آن، جریان‌ات فرهنگی و اجتماعی و زیر ساخت آن، سازوکاری کاملاً اقتصادی و پربازده باشد. چنین نگاهی موجب رسیدن به نوعی همگرایی در هدف و وسیله بازآفرینی شهری می‌شود (ر.ک لطفی، ۱۳۹۰: ۶۰-۴۷). یکی از انواع متنوع و گسترده میراث صنعتی در استان اصفهان، کارخانه ریسباف است که دارای مشخصه‌ها و قابلیت‌های متعددی در درون خود و همچنین مواجه با فرصت‌ها و تهدیدهای متنوعی در محیط پیرامون است. پژوهش حاضر قصد دارد با بررسی مهمترین نقاط قوت و ضعف مربوط به کارخانه ریسباف و همچنین با شناسایی برجسته‌ترین فرصت‌ها و تهدیدهای پیرامون آن، راهبردهای مؤثر بر ایجاد، تقویت و توسعه صنعت گردشگری در این اثر صنعتی را با کمک رهیافت برنامه‌ریزی راهبردی (ماتریس ارزیابی عوامل داخلی، ماتریس ارزیابی عوامل خارجی، مدل سوات و ماتریس برنامه‌ریزی راهبردی کمی) تدوین نماید. در واقع، هدف از این پژوهش، بررسی امکان‌سنجی ایجاد

و توسعه گردشگری در کارخانه ریسباف اصفهان به عنوان بخشی از میراث صنعتی معاصر ایران است تا مشخص شود که آیا می‌تواند زمینه‌ای برای پذیرش کاربری گردشگری باشد.

این پژوهش از حیث رویکرد، تلفیقی (کمی و کیفی)، از نظر هدف، کاربردی و توسعه‌ای و از نظر روش، توصیفی و تحلیلی است و شیوه جمع‌آوری اطلاعات در آن به صورت کتابخانه‌ای و میدانی می‌باشد. جامعه آماری، مشتمل بر کلیه متخصصین و خبرگان حوزه‌های میراث صنعتی و گردشگری از دانشگاه‌ها، نهادهای دولتی استان اصفهان (شامل اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، استانداری، دانشگاه اصفهان و دانشگاه هنر اصفهان) است که فهرست آنان براساس معیارهای تخصص و تجربه در حوزه‌های مرتبط تهیه گردید.

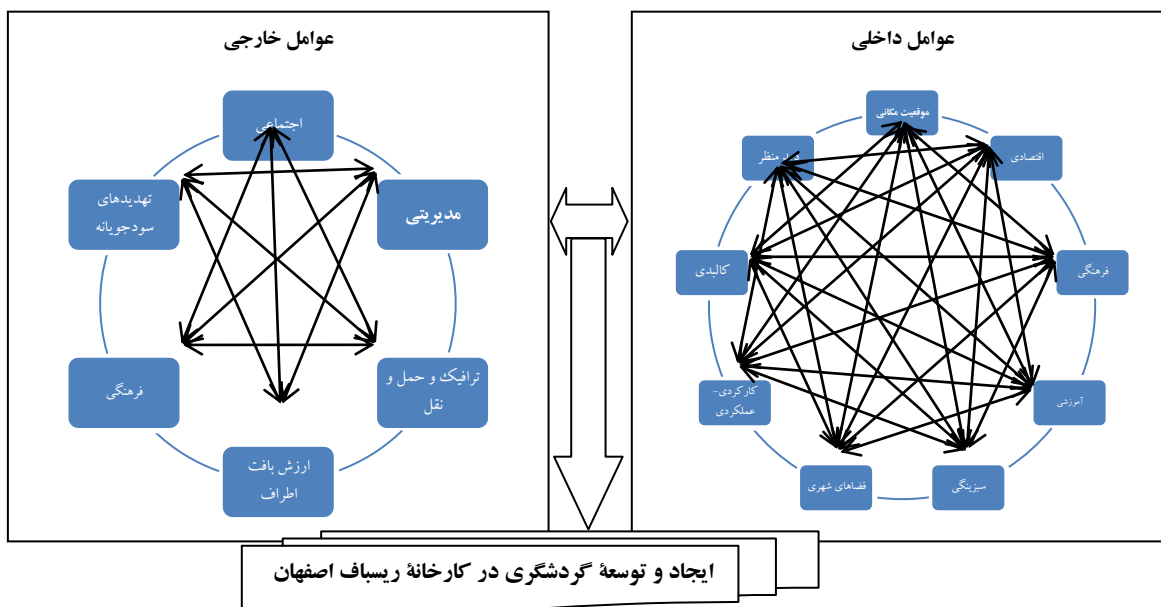
فرآیند پژوهش از این قرار است که ابتدا به طور عام از طریق پیشینه موضوع و سپس با انجام مصاحبه با خبرگان موضوع و تکمیل ۱۱ پرسشنامه باز توسط آنان، مهم‌ترین عوامل داخلی (نقاط ضعف و قوت) و عوامل خارجی (تهدیدها و فرصت‌ها) بررسی و شناسایی شده و سپس پرسش‌نامه‌ای با پرسش‌های از نوع طیف لیکرت طراحی شد. با کمک این پرسش‌نامه، وضعیت موجود و همچنین وزن هرکدام از آیتم‌های عوامل مذکور مشخص شد و نهایتاً پس از ورود به نرم افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. به منظور تعیین و تضمین میزان روایی پرسش‌نامه (روایی صوری و محتوایی)، پرسش‌نامه براساس نظرات و پیشنهادات خبرگان و متخصصین اصلاح و تعدیل شد. برای تعیین پایایی آزمون نیز از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که برابر با ۰/۸۱۱ بوده است. تجزیه و تحلیل‌های پژوهش با کمک تکنیک‌هایی از قبیل: ماتریس ارزیابی عوامل داخلی و ماتریس ارزیابی عوامل خارجی، مدل سوات و ماتریس برنامه‌ریزی راهبردی کمی انجام و در نهایت نیز راهبردهای کلان متناسب با توسعه گردشگری در کارخانه ریسباف اصفهان تدوین خواهد شد. در گام بعدی، با کمک ماتریس برنامه‌ریزی کمی، راهبردهای براساس اولویت تعیین می‌شوند.

پیشینه

دستیابی به نتیجه مطلوب در هر برنامه‌ریزی، نیازمند بررسی کافی وضع موجود و استفاده از تجربیات حاصل از سایر مطالعات انجام‌شده مرتبط، برای شناخت نقاط قوت و ضعف و حداکثر استفاده از ظرفیت‌ها و کاهش تنش‌ها و چالش‌های مرتبط با موضوع مورد مطالعه است. در این ارتباط، به طور مختصر به بررسی برخی تجارب خارجی و داخلی مرتبط با موضوع مورد مطالعه پرداخته می‌شود. «دیمیتریس» (۲۰۰۱) با کمک مدل تحلیل راهبردی سوات، به تجزیه و تحلیل راهبردی گردشگری در یونان می‌پردازد و مواردی همچون: میراث فرهنگی، منابع طبیعی، کارآفرینی و انعطاف‌پذیری را به عنوان نقاط قوت برمی‌شمارد. به عقیده وی فصلی بودن گردشگری، ضعف در زیرساخت‌های حمل و نقل و ضعف در مدیریت منابع انسانی از مهمترین نقاط ضعف است. وی حمایت اتحادیه اروپا، افزایش تقاضای گردشگری، توجه به توسعه زیرساخت‌ها، تکنولوژی اطلاعات و توزیع متناسب نیروی کار در اتحادیه اروپا را به عنوان مهمترین فرصت‌ها و تخریب محیط زیست، تمرکز و جهانی شدن، جنگ، تروریسم و مداخلات سیاسی را بالاترین تهدیدهای فراروی توسعه گردشگری در یونان معرفی می‌کند و در راستای توسعه آن راهبردهایی همچون: بهبود خدمات به منظور افزایش رضایت گردشگران جهت اقامت طولانی مدت، تقویت رقابت بین مراکز ارائه‌دهنده خدمات گردشگری (با هدف کنترل هزینه، افزایش درآمد و مدیریت منطقی و پایدار منابع انسانی) و

توسعه پایدار مقاصد گردشگری و اطمینان از رفاه جامعه میزبان با هدف افزایش رضایت آنان را مطرح می‌کند (Dimitrios, 2001: 440-452).

مختاباد و همکاران (۱۳۹۳) بنابر منابع نظری تحقیق و مطالعات میدانی و با کمک تکنیک سوات و براساس ظرفیت‌ها و محدودیت‌های شهری و معماری در «کارخانه روغن نباتی شکوفه بابل»، راهبردها و راهکارهای احیای میراث صنعتی، جهت تشویق سیاست‌های توسعه درونزای شهری با رویکرد پایداری اجتماعی را ارائه دادند (مختاباد و همکاران، ۱۳۹۳). معماریان و همکاران (۱۳۹۵) با کمک روش تاپسیس، مهم‌ترین معیارهای مؤثر در طراحی «مجتمع گردشگری اقامتی ورسک» را مورد بررسی و اولویت‌بندی قرار دادند. با تعیین رتبه‌بندی و به‌کارگیری این معیارها در فرآیند طراحی می‌توان انتظار داشت که رونق صنعت گردشگری توأم با توجه مضاعف به میراث صنعتی پل ورسک تحقق یابد. از طرفی تعیین معیارهای مؤثر در طراحی مجموعه گردشگری منطقه ورسک، مسأله‌ای چندمعیاره محسوب می‌شود که نیازمند استفاده از روش‌های تصمیم‌گیری است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که ۱۲ معیار مؤثر در طراحی و ایجاد مجتمع توریستی اقامتی ورسک مؤثر بوده که مهم‌ترین آن‌ها عبارت بودند از: تازگی و منحصربه‌فرد بودن مجموعه، سمبلیک و نمادگرایی و جذابیت بصری (معماریان و همکاران، ۱۳۹۵). آینه‌چی و قاسمی (۱۳۹۴) با کمک تکنیک سوات و از طریق شناسایی عوامل داخلی و خارجی، وضعیت موجود کارخانه‌های معاصر تهران را تحلیل کرده و با برآورد میزان تأثیرگذاری عوامل مؤثر، راهبردهای مناسب به‌منظور توسعه و احیاء را ارائه کردند. نتیجه‌ای که درنهایت به‌دست آمد این بود که احیای میراث صنعتی در معرض تخریب می‌تواند باعث جلوگیری از متروک ماندن و ساماندهی وضع موجود مجموعه‌ها و همچنین سبب توسعه صنعت گردشگری شود (آینه‌چی و قاسمی، ۱۳۹۴). هاشیموتو و همکارش (۲۰۱۶)، چگونگی اثرگذاری «سایت قدیمی صنعتی جزیره باتل شیپ ژاپن» (با کاربری معدن و کارخانه ذغال سنگ) را بر توسعه گردشگری در محدوده این اثر مورد بررسی قرار دادند. قرار گرفتن این اثر در فهرست بناهای «سازمان یونسکو» به‌دلیل اهمیت تاریخی و صنعتی معدن ذغال سنگ موجب شده بود تا نقطه عطفی در زمینه توجه اقشار مختلف مردم و گردشگران به این بنای قدیمی و رهاشده به‌وجود آید (Hashimoto and Tefle, 2016). آینه‌چی (۱۳۹۲) در راستای تبیین راهبردهای مداخله در آسیاب‌های آبی شوشتر، ۱۳ نقطه قوت، ۱۰ نقطه ضعف، ۸ فرصت و ۹ تهدید را مورد شناسایی و بررسی قرار داد و براساس ماتریس سوات، راهبردهایی برای احیا و حفاظت و نگهداری مجموعه ارائه کرد (آینه‌چی، ۱۳۹۲). صداقت و همکاران (۱۳۹۵) با بررسی نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدیدهای «شهر راین» در زمینه توسعه صنعت گردشگری و با استفاده از مدل سوات، راهبردهای مناسب توسعه گردشگری شهر راین را در چهار دسته تدوین نموده‌اند و سپس بر اساس ماتریس برنامه‌ریزی کمی، راهبرد تنوعی را به‌عنوان مناسب‌ترین راهبرد برای توسعه گردشگری راین معرفی نمودند (صداقت و همکاران، ۱۳۹۵). در نهایت، براساس مدل مدیریت راهبردی آر. دیوید (۱۳۹۰) و مدل دفت (۱۳۸۳) و همچنین بنابر مطالعات موردی و براساس تحلیل محتوای مصاحبه‌های انجام شده با خبرگان عرصه‌های میراث صنعتی و گردشگری استان اصفهان، مدل مفهومی تحقیق ارائه گردید (شکل شماره ۱). بنابر مدل مفهومی تحقیق، ۹ عامل داخلی و ۶ عامل خارجی می‌تواند بر ایجاد و یا توسعه گردشگری کارخانه ریسباف مؤثر باشد.

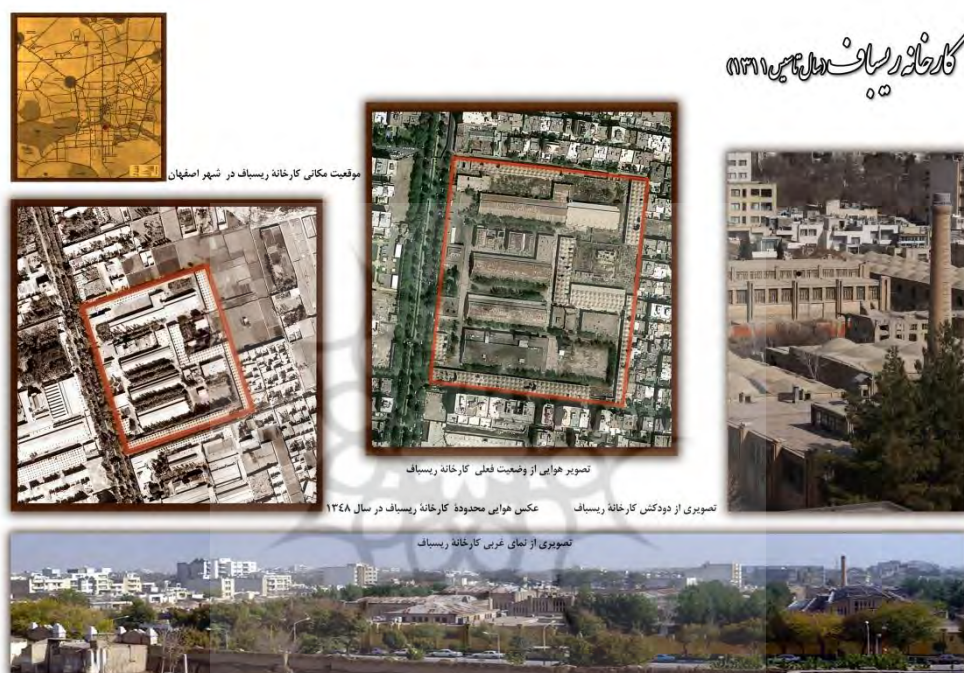
شکل شماره ۱: مدل مفهومی عوامل مؤثر بر ایجاد و توسعه گردشگری در کارخانه ریساف اصفهان

منبع: یافته‌های تحقیق

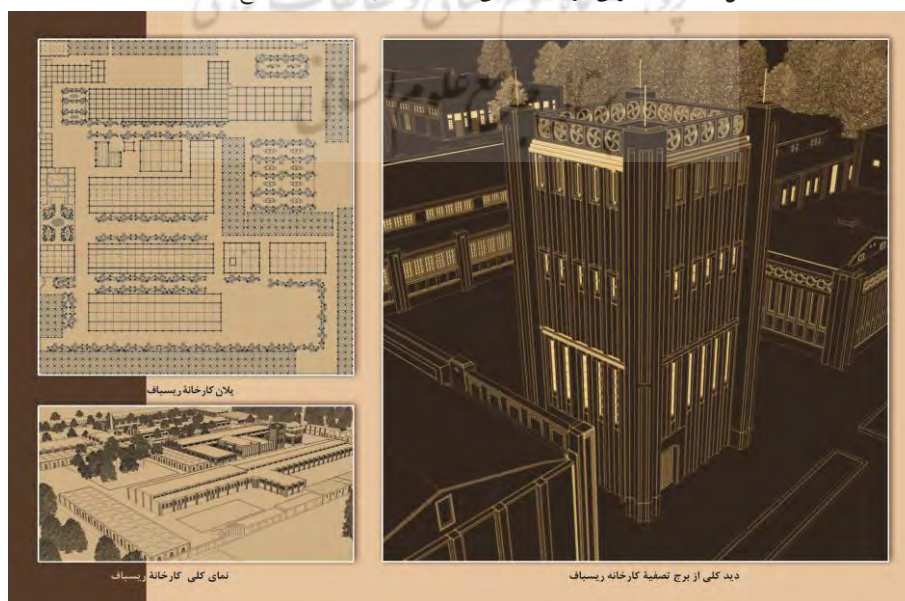
معرفی محدوده مورد مطالعه (کارخانه ریساف اصفهان)

کارخانه ریساف اصفهان به‌عنوان یکی از مهمترین و زیباترین نمونه‌های معماری صنعتی شهر اصفهان (پهلوانزاده، ۱۳۹۰) در سمت جنوب شرقی سی‌وسه پل، در محل باغ‌های اعتمادالدوله و حاتم بیگ، در سمت شرق محور هزارجریب (چهارباغ بالای فعلی)، در زمینی با مساحتی بالغ بر ۶۹ هزار متر مربع، در سال ۱۳۱۱ (هنرفر، ۱۳۴۶: ۱۹۴ و ۱۹۵؛ شفق، ۱۳۸۵: ۴۷۷؛ عابدی، ۱۳۳۴: ۱۱۰)، به‌دست استاد معمار به‌نام «معمدی» و زیر نظر «شونمان»، مهندس آلمانی ساخته شد و به ثبت رسید و در سال ۱۳۱۳ آغاز به کار کرد. در کارخانه ریساف، همانند سایر کارخانه‌های آن دوران، مصالح مدرن، همچون: سازه‌های فولادی، تیرآهن، سیمان و... با مصالح سنتی، نظیر: آجر، پوشیده یا ترکیب می‌شود. قسمت اعظم ضلع غربی سایت این کارخانه، به ورودی و فضاهای اداری و خدماتی اختصاص یافته است؛ درحالی که همه جوانب دیگر، فضای انبار است. به‌این ترتیب، فضاهای کارگاهی موجود در میانه سایت، توسط این فضاهای پیرامونی احاطه شده است و اضلاع شمالی و جنوبی کارخانه، دیواری بلند با نمایی ساده دارد که گاه چند پنجره بی‌پیرایه، زینت‌گر آن است. در میانه سایت، سالن‌های تولید در سمت غربی، سالن‌های تکمیل در سمت شمال غربی و سالن رنگرزی در سمت جنوب شرقی مکان‌یابی شده است. حجم‌های مستقر در میانه سایت کارخانه، به‌منظور ایجاد فضایی متحدالشکل و هماهنگ، همانند سایر ساختمان‌های صنعتی آن دوران، عمدتاً مکعب-مستطیل‌هایی با تناسب خطی و کشیده است که به‌واسطه طرح مدولار و قابل‌گسترش خود، برای تطبیق با خواسته‌ها و نیازهای سازماندهی و چیدمان ماشین‌آلات نساجی، انعطاف‌پذیری فوق‌العاده‌ای دارد. حجم‌های این کارخانه، البته همیشه به‌صورت مکعب-مستطیل‌های ساده نیست، بلکه در برخی موارد، حجمی است ترکیبی، متشکل از دو مکعب بزرگ (پایین) و کوچک‌تر (بالا) که سالن‌های یک طبقه را از بیرون، به‌گونه‌ای دو طبقه می‌نماید (روزنامه‌ی اخگر، سال یازدهم، شماره ۱۴۲۲، ۲۰ فروردین ۱۳۱۸). کارخانه ریساف، در سال ۱۳۳۴

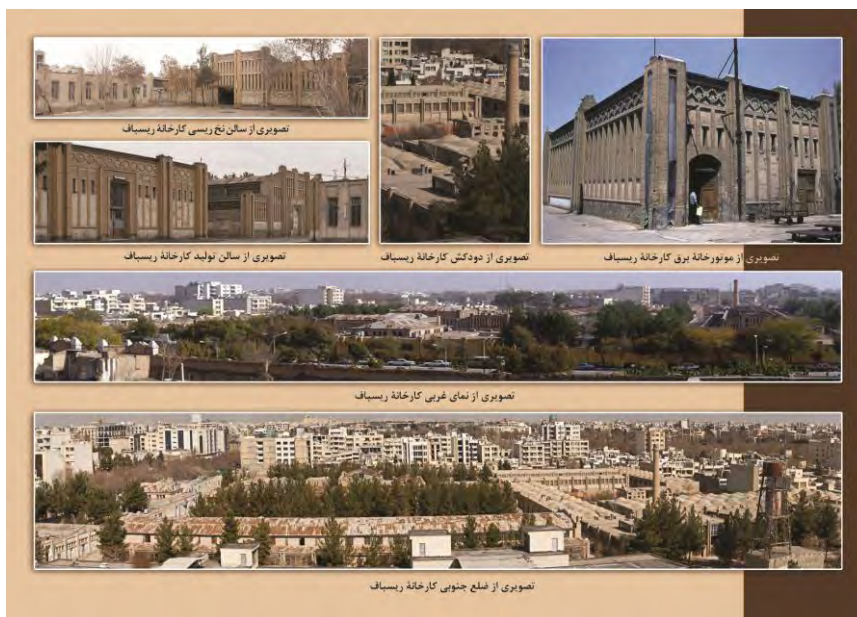
خورشیدی، پس از بیش از دو دهه فعالیت مستمر، دچار بحران و تعطیلی شد. این بحران و تعطیلی گویا به سبب آن بود که کارخانه نتوانست حقوق کارگران را بپردازد (روزنامه اطلاعات، شماره ۸۸۰۳، مورخ ۱۳۳۴/۷/۱۸). این کارخانه پس از گذراندن فراز و نشیب‌های زیاد تعطیلی و افتتاح مجدد، نهایتاً در دهه ۸۰ خورشیدی، به دنبال موج بحران و تعطیلی کارخانه‌های نساجی اصفهان، به کلی تعطیل شد. خوشبختانه کارخانه ریسباف، آخرین و یکی از زیباترین مجموعه‌های صنعتی عهد پهلوی اول در کنار محور چهارباغ اصفهان است که در تاریخ ۱۳۸۱/۵/۸ با شماره ۶۰۱۸ در فهرست آثار ملی ثبت شده است (پازوکی و شادمهر، ۱۳۸۴: ۸۲) و همچنان برجاست و جز تخریب‌هایی به ظاهر اتفاقی، ویرانی کلی در آن مشاهده نمی‌شود.

شکل شماره ۲: معرفی موقعیت مکانی کارخانه ریسباف اصفهان منبع: نگارندگان

شکل شماره ۳: پلان و دید کلی از کارخانه ریسباف اصفهان منبع: نگارندگان

شکل شماره ۴: تصاویری از کارخانه ریساف اصفهان

منبع: نگارندگان

ارزیابی عوامل راهبردی مؤثر بر ایجاد و توسعه گردشگری در کارخانه ریساف اصفهان

– ارزیابی عوامل خارجی مؤثر بر ایجاد و توسعه گردشگری کارخانه ریساف اصفهان

کارخانه ریساف اصفهان به عنوان یک سیستم، متأثر از محیط پیرامون خود است که با مجموعه‌ای از فرصت‌ها و تهدیدات مواجه است. هدف از بررسی این عوامل آن است که یک فهرست نهایی از فرصت‌هایی که می‌توان از آنها بهره‌برداری و تهدیدهایی که می‌توان از آن احتراز کرد، تهیه شود. این عوامل در ۶ گروه کلی طبقه‌بندی شدند که در اولین گام در این مرحله، ضرایب اهمیت هرکدام از آن عوامل در خصوص کارخانه ریساف اصفهان براساس نظرسنجی از پانل خبرگان تعیین شد (جدول ۱).

بنابر اطلاعات موجود در جدول شماره ۱ دو عامل مدیریت و فرهنگی، دارای بیشترین ضریب اهمیت و عامل تهدیدهای سودجویانه، دارای کمترین ضریب هستند. قطعاً دو عامل مدیریت و فرهنگی در تدوین راهبردهای ایجاد و توسعه گردشگری در کارخانه ریساف اصفهان دارای جایگاهی خاص خواهند بود.

جدول ۱: ضرائب اهمیت اجزای محیط خارجی

ردیف	اجزای محیط خارجی (عوامل)	ضریب اهمیت	ردیف	اجزای محیط خارجی (عوامل)	ضریب اهمیت
۱	مدیریتی	۰/۱۸۶	۴	اجتماعی	۰/۱۵۵
۲	ترافیک و حمل و نقل	۰/۱۵۹	۵	فرهنگی (تاثیرگذاری)	۰/۱۸۶
۳	ارزش یافت اطراف	۰/۱۶۳	۶	تهدیدهای سودجویانه	۰/۱۵۱
	جمع				۱

منبع: یافته‌های تحقیق

ضرایب اهمیت کلیه شاخص‌های مربوط به هرکدام از عوامل شش‌گانه نیز براساس نظرسنجی از خبرگان محاسبه گردید. با ضرب نمودن میزان ضرایب اهمیت هرکدام از عامل‌ها (مثل ضریب اهمیت عامل مدیریتی که ۰/۱۸۶ است) در ضرایب اهمیت تک‌تک شاخص‌های مربوطه، ضریب اهمیت نهایی شاخص‌های عامل خارجی تعیین گردید.

رتبه (وضعیت موجود یا میزان واقعی یا عملکردی هرکدام از شاخص‌ها) هرکدام از شاخص‌ها درخصوص کارخانه ریسباف اصفهان نیز براساس نظرسنجی از خبرگان به‌دست آمده است که نشان‌دهنده میزان شدت هرکدام از شاخص‌ها به لحاظ میزان "مصادق داشتن" است. در نهایت، امتیاز هر شاخص، از حاصل ضرب رتبه در ضریب اهمیت نهایی شاخص به‌دست می‌آید (جدول شماره ۲). کارخانه ریسباف اصفهان با ۹ فرصت و ۱۵ تهدید مواجه است (۲۴ شاخص). با توجه به اینکه امتیاز کل شاخص‌های عوامل شش‌گانه خارجی، عدد ۴,۰۲۳ است، ب کارخانه ریسباف اصفهان در خصوص ایجاد و توسعه گردشگری در مجموع در محیط خارجی با فرصت روبرو است.

جدول ۲: بررسی شاخصهای مربوط به عوامل شش‌گانه خارجی (IFE)

عامل	شاخص‌ها	شاخص بدون در نظر گرفتن عامل خارجی مربوطه	ضریب اهمیت شاخص با در نظر گرفتن عامل خارجی مربوطه	رتبه	امتیاز	فرصت	تهدید
	عدم توجه به مجموعه به عنوان یک کل واحد	۰/۲۳۸	۰/۰۴۴	۵	۰/۲۲۱		
	آشنایی اندک مسئولین با تأثیرات حفاظت از میراث‌های صنعتی بر سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی	۰/۲۳۸	۰/۰۴۴	۴/۴۵۵	۰/۱۹۷		
سازمان	امکان ممانعت در اجرای طرح توسط برخی از سازمان‌ها که در حال حاضر بنا را اشغال نموده‌اند	۰/۲۳۸	۰/۰۴۴	۴/۴۵۵	۰/۱۹۷		
	طولانی بودن زمان مجوز گرفتن	۰/۰۴۸	۰/۰۰۹	۱	۰/۰۰۹		
	امکان استفاده از تجربه‌های سازمان میراث فرهنگی در زمینه‌های مشابه	۰/۲۳۸	۰/۰۴۴	۵	۰/۲۲۱		
	جمع	۱	۰/۱۸۶	--	۰/۸۴۶	--	--
	وجود پارکینگ‌های عمومی مکانی در مجموعه	۰/۲۱۰	۰/۰۳۳	۴/۲۷۳	۰/۱۴۳		
	ترافیک بالای عبوری محدوده	۰/۱۸۳	۰/۰۲۹	۴/۲۷۳	۰/۱۲۴		
سازمان	دخل و تصرف در محوطه به منظور تأمین پارکینگ	۰/۲۱۰	۰/۰۳۳	۵	۰/۱۶۷		
	حمل و نقل خصوصی در چهارباغ هزارجریب	۰/۱۸۷	۰/۰۳۰	۴/۰۹۱	۰/۱۲۲		
	وجود بلوار میانی با سابقه پیاده روی در محور	۰/۲۱۰	۰/۰۳۳	۴/۲۷۳	۰/۱۴۳		
	جمع	۱	۰/۱۵۹	--	۰/۶۹۸	--	--
	خطر بی‌توجهی به مسائل حریم قانونی بنا و به خطر افتادن بنا از لحاظ کالبدی و منظری	۰/۲۵	۰/۰۴۱	۴/۲۷۳	۰/۱۷۴		
سازمان	امکان ایجاد نورپردازی خاص و کف‌سازی منحصر به فرد در اطراف سایت در راستای افزایش خوانایی و دعوت‌کنندگی مردم	۰/۲۵	۰/۰۴۱	۰/۰۹۱	۰/۰۴۴		
	قرارگیری در محدوده گردشگری شهر اصفهان در کنار دیگر کاربری‌های هماهنگ نظیر: سی و سه پل و زاینده رود	۰/۲۵	۰/۰۴۱	۵	۰/۲۰۴		

۰/۲۵	۰/۴۱	۴/۶۳۶	۰/۱۸۹	نزدیکی به هتل بین‌المللی کوثر و دیگر هتل‌ها	
۱	۰/۱۶۳	--	۰/۶۱۱	جمع	
۰/۲۱۱	۰/۰۳۳	۲/۳۶۴	۰/۰۷۷	مورد توجه و احترام بودن نزد عامه مردم و عرف	
۰/۲۱۱	۰/۰۳۳	۴/۵۴۵	۰/۱۴۸	عدم آگاهی عمومی نسبت به ارزش‌های کالبدی مجموعه	
۰/۲۱۱	۰/۰۳۳	۵	۰/۱۶۳	امکان تبدیل قسمت‌های مخروبه به اماکن جرم خیز	۱
۰/۱۸۸	۰/۰۲۹	۴/۲۷۳	۰/۱۲۴	ضعف در فرهنگ دیدار مردم از موزه‌ها در صورت تبدیل کارخانه به موزه	
۰/۱۸۰	۰/۰۲۸	۱	۰/۰۲۸	امکان تعدد مراجعین در طول روز	
۱	۰/۱۵۵	--	۰/۵۴۱	جمع	
۰/۵	۰/۰۹۳	۴/۷۲۷	۰/۴۴۰	عدم آگاهی بهره برداران از ارزش‌های اثر	
۰/۵	۰/۰۹۳	۱/۸۱۸	۰/۱۶۹	وجود دانشگاه‌های اصفهان، صنعتی اصفهان و هنر اصفهان به‌عنوان نهاد و بستری محلی برای نوآوری‌های فرهنگی و علمی	۲
۱	۰/۱۸۶	--	۰/۶۰۹	جمع	
۰/۳۳۳	۰/۰۵۰	۴/۲۷۳	۰/۲۱۵	خطر ساخت و ساز بلندمرتبه در اطراف سایت و کاهش دید و منظر به آن	
۰/۳۳۳	۰/۰۵۰	۵	۰/۲۵۲	امکان تغییر کاربری سودجویانه با توجه به موقعیت مکانی از لحاظ سود مالی جهت کاربری‌های تجاری و مسکونی	۳
۰/۳۳۳	۰/۰۵۰	۵	۰/۲۵۲	تفکیک و ساخت آپارتمان‌های ریزدانه در صورت عدم رسیدگی	
۱	۰/۱۵۱	--	۰/۷۱۸	جمع	
جمع نهایی			۴/۰۲۳		

منبع: یافته‌های تحقیق

- ارزیابی عوامل داخلی (قوت‌ها و ضعف‌ها) مؤثر بر ایجاد و توسعه گردشگری کارخانه ریسباف اصفهان

نقاط قوت و ضعف گردشگری استان اصفهان به‌عنوان عوامل نه‌گانه داخلی مؤثر بر ایجاد و توسعه گردشگری کارخانه ریسباف اصفهان، پس از شناسایی، ضرایب اهمیت آنها مشخص و سپس شاخص‌های هرکدام از عوامل مذکور مورد بررسی قرار گرفت (جدول ۳ و ۴). کارخانه ریسباف اصفهان با ۳۱ نقطه قوت و ۱۵ نقطه ضعف مواجه است (۴۶ شاخص). ۴۶ شاخص مذکور در قالب ۹ عامل قابل بررسی هستند. بنابر جدول شماره ۳ عامل‌های کالبدی، موقعیت مکانی (شامل محل استقرار، دسترسی و ...)، زمینه فرهنگی، زمینه دید منظر و کارکردی، به ترتیب دارای بیشترین درجه اهمیت درخصوص ایجاد و یا توسعه گردشگری در کارخانه ریسباف اصفهان هستند. باتوجه به اینکه امتیاز کل شاخص‌های عوامل نه‌گانه خارجی، عدد ۳,۷۸۱ است، بنابراین کارخانه ریسباف اصفهان درخصوص ایجاد و توسعه گردشگری در مجموع در محیط داخلی با قوت روبرو است.

جدول شماره ۳: ضرائب اهمیت اجزای محیط داخلی مؤثر بر ایجاد و توسعه گردشگری در کارخانه ریسایف اصفهان

ردیف	اجزای محیط داخلی (عوامل)	ضرب اهمیت	ردیف	اجزای محیط داخلی (عوامل)	ضرب اهمیت
۱	موقعیت مکانی (شامل: محل استقرار، دسترسی و ...)	۰/۱۲۴	۶	زمینه فضاهای شهری	۰/۱۰۲
۲	زمینه اقتصادی	۰/۱۰۴	۷	زمینه کارکردی و عملکردی	۰/۱۲۴
۳	زمینه فرهنگی	۰/۱۲۱	۸	زمینه کالبدی	۰/۱۲۹
۴	زمینه آموزشی	۰/۱۰۴	۹	زمینه دید منظر	۰/۱۱۲
۵	زمینه سبزیگی	۰/۰۸۰			
	جمع				۱

منبع: یافته‌های تحقیق

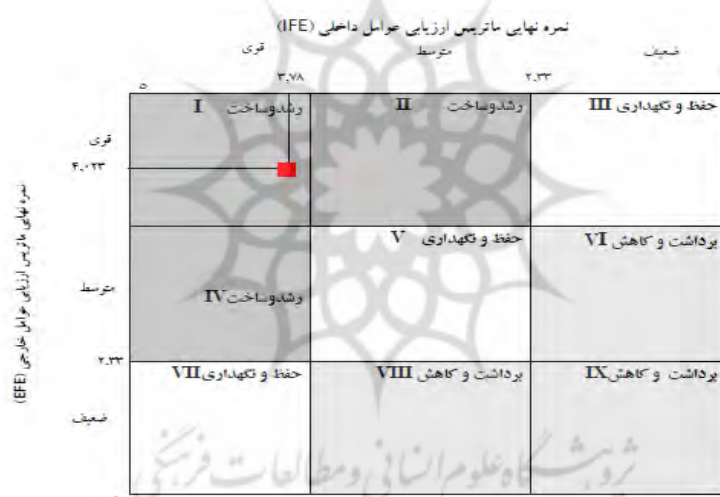
جدول ۴: بررسی شاخص‌های مربوط به عوامل نه‌گانه داخلی (EFE)

عامل	شاخص‌ها	ضرب اهمیت شاخص، بدون در نظر گرفتن عامل داخلی مربوطه	ضرب اهمیت شاخص با در نظر گرفتن عامل داخلی مربوطه	رتبه	امتیاز	قوت	ضعف
توسعه و پایداری	سهولت دسترسی سواره و پیاده به سایت مورد نظر	۰/۱۹۳	۰/۰۲۴	۴/۴۵۵	۰/۱۰۷		
	فقدان علائم هدایت‌کننده مناسب نسبت به مجموعه در شهر	۰/۲۱۷	۰/۰۲۷	۴/۱۸۲	۰/۱۱۲		
	مجاورت با خیابان چهارباغ به عنوان یکی از شریان‌های اصلی استخوان‌بندی شهر	۰/۲۱۷	۰/۰۲۷	۴/۶۳۶	۰/۱۲۴		
	قرارگیری در کنار محور مترو	۰/۲۱۷	۰/۰۲۷	۴/۶۳۶	۰/۱۲۴		
	دسترسی به مراکز خرید جهت دعوت کنندگی افراد	۰/۱۵۷	۰/۰۲۰	۲/۶۳۶	۰/۰۵۱		
	جمع	۱	۰/۱۲۴	--	۰/۵۱۹	--	--
اقتصادی	مکانی وسیع برای حضور مردم به منظور کار و اشتغال	۰/۲۹۵	۰/۰۳۱	۱/۰۹۱	۰/۰۳۳		
	هزینه‌های بالای تعمیر و نگهداری	۰/۲۵۳	۰/۰۲۶	۳/۷۲۷	۰/۰۹۸		
	عدم توانایی جذب حمایت‌های دولتی در درآمدزا کردن مجموعه	۰/۰۷۵	۰/۰۰۸	۱	۰/۰۰۸		
	امکان وارد چرخه اقتصادی کردن یک سیاست مرده	۰/۳۷۷	۰/۰۳۹	۵	۰/۱۹۶		
	جمع	۱	۰/۱۰۴	--	۰/۳۳۵	--	--
فرهنگی	واجد جنبه‌های مهمی از تاریخ و تکاپوی محلی، ملی و جهانی و روابط آنها در طول زمان و بین فرهنگ‌های مختلف	۰/۲۳۴	۰/۰۲۸	۵	۰/۱۴۲		
	ثبت اثر در فهرست آثار ملی	۰/۲۶۳	۰/۰۳۲	۳/۶۳۶	۰/۱۱۶		
	بی‌توجهی به چهارچوب اصول حفاظت که تلاش بر حفظ اصالت بنا و تداوم بهره برداری پایدار از اثر دارد	۰/۲۳۹	۰/۰۲۹	۴/۹۰۹	۰/۱۴۲		
	امکان اثرگذاری بر بافت اطراف و معماران شهر	۰/۲۶۳	۰/۰۳۲	۲/۸۱۸	۰/۰۹۰		
	جمع	۱	۰/۱۲۱	--	۰/۴۹۸	--	--
توسعه و پایداری	وجود قابلیت‌هایی در اثر به‌عنوان ابزار و یا سرفصل‌های آموزشی	۰/۲۶۶	۰/۰۲۸	۲/۷۲۷	۰/۰۷۵		
	مکانی مناسب برای آموزش فرایند صنعتی اثر	۰/۲۶۶	۰/۰۲۸	۳/۴۵۵	۰/۰۹۵		
	دارا بودن ارزش آموزشی برای طیف وسیعی از شاگردان و فراگیران (از کودکان تا سطوح فنی و دانشگاهی)	۰/۲۴۶	۰/۰۲۶	۳/۶۳۶	۰/۰۹۳		
	ارزش میراثی سازه‌ها، محوطه‌ها، مناطق و چشم‌انداز صنعتی برای ارتقاء آگاهی عمومی و شرکت‌ها و حمایت از آموزش و تحقیق	۰/۲۲۲	۰/۰۲۳	۲/۲۷۳	۰/۰۵۳		
	جمع	۱	۰/۱۰۴	--	۰/۳۱۷	--	--
توسعه و پایداری	وجود درختان کهن	۰/۲۱۲	۰/۰۱۷	۴	۰/۰۶۸		
	عدم رسیدگی به فضای سبز موجود	۰/۲۶۴	۰/۰۲۱	۴/۱۸۲	۰/۰۸۸		
	کم آبی	۰/۲۶۰	۰/۰۲۱	۴/۲۷۳	۰/۰۸۹		
	امکان افزایش سبزیگی درون سایت جهت افزایش حضورپذیری با توجه به اقلیم گرم منطقه	۰/۲۶۴	۰/۰۲۱	۱/۲۷۳	۰/۰۲۷		
	جمع	۱	۰/۰۸۰	--	۰/۲۷۲	--	--

۰/۰۴۹	۱/۴۵۵	۰/۰۳۴	۰/۳۳۳	وجود فضاهای وسیع و مناسب برای رویدادهای شهری	فضاهای شهری
۰/۱۶۱	۴/۷۲۷	۰/۰۳۴	۰/۳۳۳	امکان احیای فرآیند تاریخی ریسندگی و بافندگی در بعضی فضاهای کارخانه	
۰/۱۵۸	۴/۶۳۶	۰/۰۳۴	۰/۳۳۳	تناسب فضاهای پر و خالی در مکان مورد نظر	
--	--	۰/۱۰۲	۱	جمع	
۰/۰۴۲	۲	۰/۰۲۱	۰/۱۷۱	امکان احیاء با کارکردهای مختلف به واسطه ظرفیت‌های کالبدی	کارکردی - عملکردی
۰/۱۰۰	۴/۷۲۷	۰/۰۲۱	۰/۱۷۱	امکان ایجاد فعالیت‌های فرهنگی مرتبط با عملکرد تاریخی بنا	
۰/۰۸۹	۵	۰/۰۱۸	۰/۱۴۳	خطر امکان تبدیل اراضی وسیع قدیمی به ساختمان‌های بلندمرتبه	
۰/۰۹۱	۴/۲۷۳	۰/۰۲۱	۰/۱۷۱	فقدان برنامه جامع برای بهره‌برداری از فضاهای بلااستفاده مجموعه به‌عنوان فضاهای شهری مناسب	
۰/۰۹۷	۴/۵۴۵	۰/۰۲۱	۰/۱۷۱	امکان ایجاد فضای فرهنگی با رویکرد حفاظت بنا و مشارکت مردمی	
۰/۰۲۵	۱/۱۸۲	۰/۰۲۱	۰/۱۷۱	امکان افزایش حضورپذیری و سرزندگی در محدوده موردنظر به ویژه مسیرهای پیاده‌رو در صورت تبدیل شدن به کاربری گردشگری	
--	--	۰/۱۲۴	۱	جمع	
۰/۰۴۵	۴/۲۷۳	۰/۰۱۱	۰/۰۸۲	وجود جزئیات معماری تاریخی و ویژه در کارخانه که میراث با ارزشی است	
۰/۰۱۸	۱/۶۳۶	۰/۰۱۱	۰/۰۸۵	امکان احیاء با حداقل مداخله کالبدی	
۰/۰۴۰	۴/۲۷۳	۰/۰۰۹	۰/۰۷۳	تکنیک ساخت ساده که امکان تعمیرات و حفاظت را فراهم می‌کند.	
۰/۰۴۳	۴/۴۵۵	۰/۰۱۰	۰/۰۷۶	استحکام ذاتی مجموعه که نیاز به مداخلات را به حداقل می‌رساند	
۰/۰۵۲	۴/۷۲۷	۰/۰۱۱	۰/۰۸۵	متراز بالای سایت	
۰/۰۵۰	۴/۷۲۷	۰/۰۱۱	۰/۰۸۲	تناسبات معماری اسلامی	
۰/۰۵۳	۴/۸۱۸	۰/۰۱۱	۰/۰۸۵	منحصر به فرد بودن کارخانه	
۰/۰۵۲	۴/۷۲۷	۰/۰۱۱	۰/۰۸۵	انجام برخی تعمیرات و مداخلات که باعث تسریع فرایند فرسایش پوشش‌ها شده است	
۰/۰۵۲	۴/۷۲۷	۰/۰۱۱	۰/۰۸۵	تخریب قسمت‌هایی از بنا که در صورت عدم تعمیر، باعث تشدید این فرایند خواهد شد	
۰/۰۰۳	۱/۱۸۲	۰/۰۰۳	۰/۰۲۰	عدم تناسب میان ابعاد سایت مورد نظر با سایت‌های مسکونی اطراف	
۰/۰۵۲	۴/۷۲۷	۰/۰۱۱	۰/۰۸۵	خطر آسیب‌دیدگی مصالح در برخی از قسمت‌ها که رطوبت، بیش از حد مجاز بوده و کالبد بنا را با خطر مواجه ساخته است	
۰/۰۴۱	۴/۲۷۳	۰/۰۱۰	۰/۰۷۴	وجود زیرساخت‌های شهری نظیر: آب و برق و گاز و مخابرات و ...	
۰/۰۵۵	۵	۰/۰۱۱	۰/۰۸۵	امکان بازسازی تاریخی کالبد بنا به صورت گذشته	
--	--	۰/۱۲۹	۱	جمع	
۰/۱۲۶	۳/۶۳۶	۰/۰۳۵	۰/۳۰۸	وجود تزئینات با ارزش در نمای شمالی مشرف به خیابان چهارباغ مانند آجرکاری	دید مینظر
۰/۱۸۳	۴/۷۲۷	۰/۰۳۹	۰/۳۴۶	استفاده از رنگ‌های نامناسب در نما	
۰/۱۷۳	۴/۴۵۵	۰/۰۳۹	۰/۳۴۶	عدم توجه و نگهداری از سازه‌های با ارزش بنا و امکان تخریب بیشتر آنها توسط عوامل جوی، انسانی و ...	
--	--	۰/۱۱۲	۱	جمع	
3.781				جمع نهایی	

مقایسه عوامل داخلی و خارجی، تصمیم‌گیری و تدوین راهبردها

در این مرحله، از ماتریس مقایسه‌ای عوامل داخلی و خارجی به منظور تعیین شرایط لازم برای ایجاد و توسعه گردشگری در کارخانه ریسباف اصفهان بنابر موقعیت‌های سه‌گانه (رشد و ساخت، حفظ و نگهداری، برداشت و کاهش) و از سوات به منظور تدوین راهبردهای چهارگانه (تهاجمی، محافظه‌کارانه، رقابتی و تدافعی) استفاده شد. در ماتریس داخلی و خارجی، جمع نمره نهایی به ترتیب بر روی محور افقی و عمودی، از ۱ تا ۲/۳۳ نشان‌دهنده ضعف قسمت داخلی و پیرامونی سیستم در وضع متوسط قرار دارد و نمره‌های بیشتر از ۳/۶۶ و تا ۲/۳۳ نشان‌دهنده این است که قسمت داخلی و پیرامونی سیستم در وضع متوسط قرار دارد و نمره‌های بیشتر از ۳/۶۶ و تا ۵ بیانگر قوت قسمت داخلی و پیرامونی سیستم است. موقعیت گردشگری در کارخانه ریسباف اصفهان در بخش I با مختصات نمره ۴,۰۲۳ عوامل خارجی و ۳,۷۸۱ عوامل داخلی قرار می‌گیرد (نمودار ۱)؛ از این روی راهبرد استخراجی، راهبرد رشد و ساخت است؛ به عبارتی، راهبرد اصلی برای کارخانه ریسباف در حوزه ایجاد و توسعه گردشگری، راهبردهای رشد و ساخت است و باید راهبردهای تمرکز (رسوخ در بازار، توسعه بازار و توسعه خدمات) به اجرا درآید.

بنابر اطلاعات به دست آمده از ماتریس مقایسه‌ای عوامل داخلی و خارجی که در بالا آورده شد، راهبردهای تهاجمی (که با بخش I منطبق هستند) به شرح زیر به عنوان راهبردهای اصلی انتخاب شدند:

۱- تهیه برنامه بهره‌برداری هماهنگ از کارخانه ریسباف و سایر کاربری‌های هماهنگ (کلیه فضاهای تاریخی، فرهنگی، طبیعی و تفریحی از قبیل: خیابان چهارباغ، سی‌وسه پل و رودخانه زاینده‌رود، هتل بین‌المللی کوثر و سایر هتل‌ها) با کمک سازمان میراث فرهنگی به منظور اقتصادی نمودن این اثر صنعتی.

۲- احیاء علمی- آموزشی، نوآرانه و به روز فرآیندهای تاریخی ریسندگی و بافندگی (کارکرد فرهنگی-آموزش- و صنعتی) با کمک دانشگاه‌های اصفهان به عنوان یک جاذبه گردشگری.

۳- طراحی بسته‌ای همه‌جانبه از فعالیت‌های فرهنگی مرتبط با عملکرد تاریخی بنا با رویکرد حفاظت بنا از طریق مشارکت‌های مردمی.

۴- ارتقاء هرچه بیشتر سطح آگاهی عمومی، نسبت به ارزش میراثی، تزئینات باارزش، محوطه‌ها و چشم‌انداز صنعتی کارخانه ریسباف اصفهان به منظور افزایش خوانایی و دعوت‌کنندگی مردم

۵- ایجاد و توسعه گردشگری از طریق احیای کالبد و اعطای کارکرد مناسب به منظور تحقق دوباره معنا.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

بنابر اسناد بالادستی استان، پیشینه تحقیق و همچنین براساس مطالعات میدانی صورت‌گرفته مشخص گردید که کارخانه ریسباف اصفهان با وجود ۹ فرصت و ۱۵ تهدید اساسی در محیط خارجی، به‌طور کلی با وضعیت فرصت و از طرفی، با دارا بودن ۱۵ ضعف و ۳۱ قوت کلیدی در محیط داخلی، در مجموع با وضعیت قوت مواجه است و همچنین، راهبردهای استخراجی برای برنامه‌ریزی، راهبردهای رشد و ساخت است. بنابر راهبردهای تهاجمی تدوین شده، لازم است برنامه‌ای جامع با کمک سازمان میراث فرهنگی، جهت استفاده بهینه از قابلیت‌های موجود بازار، هتل‌ها، دسترسی‌ها و ... به منظور اقتصادی نمودن این اثر صنعتی تهیه و در چند فاز اجرایی شود. ضمناً ماهیت علمی- آموزشی، نوآورانه و به‌روز فرآیند تاریخی ریسندگی و بافندگی با کمک دانشگاه‌های اصفهان به‌عنوان یک جاذبه گردشگری لازم است تا احیا گردد. از طرفی ضروری است بسته‌ای جامع شامل: فعالیت‌های فرهنگی مرتبط با عملکرد تاریخی بنا با رویکرد حفاظت بنا و احیای کالبد و اعطای کارکرد مناسب به منظور تحقق دوباره معنا از طریق مشارکت‌های مردمی نیز طراحی و اجرا گردد و به‌طور همزمان، سطح آگاهی عمومی نسبت به ارزش میراثی، تزئینات با ارزش، محوطه‌ها، و چشم‌انداز صنعتی کارخانه ارتقاء یابد.

منابع

- آر. دیوید، فرد (۱۳۸۴). مدیریت استراتژیک، ترجمه علی پارسائیان و محمد اعرابی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- آینه‌چی، شهرزاد (۱۳۹۳)، «حفاظت از میراث صنعتی تاریخی ایران و تبیین استراتژیهای مداخله (مطالعه موردی: آسیاب‌های آبی شوشتر)»، چهارمین کنفرانس بین‌المللی رویکردهای نوین در نگهداشت انرژی.
- آینه‌چی، شهرزاد و ساحل قاسمی (۱۳۹۴)، «حفاظت از میراث صنعتی معاصر ایران و تبیین استراتژیهای مداخله با نگاهی ویژه به مجموعه کارخانه‌های معاصر تهران»، تبریز: کنفرانس بین‌المللی انسان، معماری، عمران و شهر، مرکز مطالعات راهبردی معماری و شهرسازی.
- پازوکی، ناصر و عبدالکریم شادمهر (۱۳۸۴)، آثار ثبت شده در فهرست آثار ملی از ۱۳۱۰/۶/۲۴ تا ۱۳۸۴/۶/۲۴. تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور، معاونت حفظ و احیاء آثار تاریخی، دفتر ثبت میراث تاریخی - فرهنگی و طبیعی.
- پهلوان‌زاده، لیلا (اردیبهشت ۱۳۹۰)، «صنایع قدیمی اصفهان»، مجله معمار، شماره ۶۶، تهران: موسسه معمار نشر، صص ۶۶-۶۱.
- دفت، ریچارد آل (۱۳۸۳)، تئوری و طراحی سازمان، ترجمه اعرابی، محمد و علی پارسائیان، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- روزنامه اخگر، سال یازدهم، شماره ۱۴۲۲، ۲۰ فروردین ۱۳۱۸.
- روزنامه اطلاعات، شماره ۸۸۰۳، مورخ ۱۳۳۴/۷/۱۸.
- زمانیان، روزبه، حمید فتحی و سارا نهیبی (۱۳۸۹)، «بررسی اثرات ژئوپولیتیکی توسعه گردشگری منطقه‌ای با بهره‌گیری از رهیافت برنامه‌ریزی راهبردی، نمونه موردی: منطقه گردشگری چادگان، کهنسوار طرار»، فصلنامه ژئوپولیتیک، سال ششم، شماره دوم.
- تهران: انجمن ژئوپولیتیک ایران. ۲۱۴-۱۸۲.
- سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان اصفهان (۱۳۸۵)، چشم انداز ۲۰ سال آینده استان اصفهان، اصفهان: سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان اصفهان، ر.ک:

شفقی، سیروس (۱۳۸۵)، بازار بزرگ اصفهان، اصفهان: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری و مرکز اصفهان‌شناسی و خانه ملل.
صداقت، مهدی، زهرا افضلی گروه و امیر کاشانی اصل (بهار ۱۳۹۵)، «ارزیابی و تحلیل پتانسیل‌ها و راهبردهای مؤثر گردشگری شهر راین با استفاده از مدل برنامه‌ریزی استراتژیک کمی»، نشریه مطالعات نواحی شهری دانشگاه شهید باهنر کرمان، سال سوم، شماره ۱، پیاپی ۶، صص ۱۱۶-۱۰۳.

ضرغام بروجنی، حمید (۱۳۸۹)، برنامه ریزی توسعه جهانگردی رویکردی هم پیوند و پایدار. تهران: مهکامه.
عابدی، حسن (۱۳۳۴)، اصفهان از لحاظ اجتماعی و اقتصادی. [بی. م. بی. نا].
لطفی، سهند (۱۳۹۰)، «بازآفرینی شهری فرهنگ مبنا: تأملی بر بن‌مایه‌های فرهنگی و کنش بازآفرینی»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۴۵، صص ۶۰-۴۷.

مختاباد، مصطفی، مهران فرصت و هدیه صدیقی (۱۳۹۳)، تحلیل راهبردی از نقش احیای میراث صنعتی بر سیاست‌های توسعه درونزای شهری با رویکرد پایداری اجتماعی (نمونه موردی: کارخانه روغن نباتی شکوفه بابل)، دومین همایش ملی پژوهش‌های کاربردی و مهندسی عمران، معماری و مدیریت شهری، تهران: دانشگاه جامع علمی کاربردی.

معماریان، حسین، محمدجواد مهدوی نژاد و محمود دهقان نیری (۱۳۹۵)، «اولویت‌بندی معیارهای صنعت گردشگری در میراث صنعتی معماری با استفاده از تکنیک تصمیم‌گیری چند معیاره: مورد مطالعه منطقه ورسک»، فصلنامه علمی تخصصی دانشکده گردشگری دانشگاه علم و فرهنگ، سال ۴، شماره ۵، صص ۳۱-۲۱.

هنرفر، لطف الله (۱۳۴۶)، آشنایی با شهر تاریخی اصفهان (راهنمای جوانان)، اصفهان: ثقفی.

Dimitrios, Buhalis, (2001), *Tourism in Greece: Strategic Analysis and Challenges; Current Issues in Tourism*; Vol. 4, No. 5; UK: School of Management Studies for the Service Sector, University of Surrey, Guildford GU2 7XH.

Hashimoto, Atsuko, Tefler, David, (2016), *Transformation of Gunkanjima (Battleship Island): from a coalmine island to a modern industrial heritage tourism site in Japan*, *Journal of Heritage Tourism*, Volume 1, pp 1-18.

Sharply, Richard, Telfer, J. David, (2008), *Tourism and Development in the Developing World*, London: Rutledge Taylor & Francis Group.

UNWTO World Tourism Barometer, (2015), [on-line] Available: <http://www.e-unwto.org/loi/wtobarometereng> [07/26/2016].